

KONFERENCIA

Nyelvi emberi jogi konferencia és munkaértekezlet

Budapest 1997. október 16-19.

A nyelvi emberi jogi témában ez volt az első olyan konferencia, melynek Kelet Európa adott helyszínt - a legelső jelentős találkozót ebben a témakörben éppen ez előtt tíz évvel, 1987 októberében tartották meg Brazíliában. A budapesti rendezvénynek, amelyet az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Közép-európai Egyetem emberi jogi programja szervezett, és a Budapesti Nyílt Társadalom Intézet, az Illyés Közalapítvány és az MTA Stratégiai Kutatások Programiroda támogatott, a Közép-európai Egyetem Kollégiuma és Konferenciaközpontja (Budapest X Kerepesi út 87.) adott otthont.

A *nyelvi emberi jogok* kifejezést a szakemberek körülbelül tíz-tizenöt éve használják, de az átlagember nem ismeri igazán. Pedig az olyan közismert kifejezések, mint a faji megkülönböztetés (rasszizmus) és az etnikai megkülönböztetés (eticizmus) mellett létezik a nyelvi megkülönböztetés (lingvicizmus) fogalma is. A rasszizmus, az etnicizmus és a lingvicizmus definícióját Tove Skutnabb-Kangas* Dániában élő finn nyelvész 1988-ban a következőképpen fogalmazta meg. „Olyan ideológiák, struktúrák és cselekvési módok, amelyeket a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) erőforrásoknak »faj«, etnikum-kultúra vagy nyelv alapján meghatározott csoportok közti egyenlőtlen elosztásának legitímálására, kialakítására és újratermelésére használnak” A konferencia mintegy hatvan résztvevője e nyelvi megkülönböztetés kórképét és a kór elleni gyógymódok lehetőségeit vitatta meg. Ehhez kiváló feltételeket biztosított az, hogy a konferencián a világ számos országából (Albániából, Ausztráliából, Belgiumból, Csehországból, Dániából, Észtországból, Fehér-oroszországból, Kanadából, Lettországból, Nagy-Britanniából, Romániából, Svájcban, Szlovéniából, Szlovákiából, Törökországból, Ukrajnából és az USA-ból) érkeztek szakemberek, és hogy a konferencia résztvevői különböző területek szakértőiként, mint nyelvészek, jogászok, közgazdászok, politikusok, kisebbségi és emberi jogi aktivisták, oktatáskutatók közelítették meg a problémát.

A konferencia szerkezetileg három részre: plenáris előadásokra, szekcióelőadásokra és munkaértekezletre tagolódott. Plenáris előadók voltak François Grin (Svájc), Angéline Martel (Kanada), Robert Phillipson (Dánia), Tove Skutnabb-Kangas (Dánia) és Patrick Thornberry (Nagy-Britannia).

Medgyes Péternek, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium helyettes államtitkárának megnyitóját követően Tove Skutnabb-Kangas tartotta meg a konferencia első plenáris előadását, amelyen a világ nyelveinek veszélyeztetettségi szint és beszélőinek száma szerint kialakított négy csoportját bemutatva illusztrálta azt, hogy a Föld nyelvei nem rendelkeznek azonos eséllyel. Az első csoportba *a superdomináns nyelvek* tartoznak. Idesorolta a beszélők száma szerinti rangsor első tíz helyezettjét, melyek a föld (orális) nyelveinek csupán 1-1,5 százalékát teszik ki, de amelyeken a világ lakosságának közel fele beszél. A második csoportba a fenti rangsor további nyelvei, az úgynevezett *közepes nagyságú nyelvek* tartoznak, amelyeket legalább egymillióan beszélnek. Számuk kevesebb, mint háromszáz. Becsült számítások alapján az első és a második csoportba tartozó nyelveket összesen több mint ötmilliárd ember beszéli, ami a Föld lakosságának közel 95 százalékát teszi ki. A harmadik csoportot a *kicsi és fenyegetett nyelvek* képezik. Ebbe a csoportba tartozik a Föld orális nyelveinek megközelítőleg a fele és a legtöbb siketek által használt jelnyelv, amelyeken a tízezer vagy annál kisebb létszámú közösségek érintkeznek. Legtöbbjük csak egyetlen országban honos. A negyedik az *igazán kicsi és veszélyeztetett nyelvek* csoportja. Ezek a nyelvek a világ 5,3 milliárdra becsült népességének 0,2 százaléka, mintegy nyolcmillió ember számára jelentenek kommunikációs eszközt. Skutnabb-Kangas véleménye szerint a világ nyelveinek ilyen állapotára rávilágít arra, hogy amennyiben a világ

szakemberei nem foglalkoznak ezzel a problémával, akkor a következő évszázad végét a ma még beszélt és használt nyelvek kevesebb mint 10 százaléka éri meg, ami azt jelenti, hogy a világ nyelveinek több mint 90 százalékát a kipusztulás fenyegeti. Feltétlenül szükség lenne a probléma orvoslására és - többek között - egy, az ENSZ által kibocsájtott Nyelvi jogok egyetemes nyilatkozatára.

Patrick Thornberry, a neves jogtudós előadásában rávilágított, hogy milyen nagy körültekintéssel lehet csak megfogalmazni egy ilyen nemzetközi nyelvi emberi jogi dekrétumot, hiszen a világ nyelveinek és nyelvi közösségeinek státusa nem azonos, mégis egyetlen nemzetközi törvénytől várnánk el a különböző nyelvek problémáinak megoldását. A nemzetközi törvényhozás ezt a nehézséget úgy tudja áthidalni, ha a törvények inkább általánosságban, mint részletekbe menően kerülnek megfogalmazásra.

François Grin közgazdász kutató előadásában a nyelv és a gazdaságkapcsolatát elemezte. A globalizációval, a gazdasági cselekvés megjelenési formáinak fejlődésével alakult ki a világon az a jelenség, hogy előtérbe került bizonyos domináns nyelvek vagy inkább egy bizonyos nyelv, nevezetesen az angol használata. Az angol nyelv elterjedése és a nyelvi sokféleség megőrzése közti ellentmondás társadalmi szintű gazdasági kérdéseket vet fel, mivel Grin szerint az a munkavállaló, aki beszél angolul, hozzávetőleg 15 százalékkal keres többet bárhol a világon, mint az, aki nem. A kutató arról is beszélt, hogy a nyelvek piaci értéke nem azonos, és hogy a kisebbségi nyelvek piaci értéke igen alacsonynak mondható. Az angol nyelv európai elterjedésének problémáival foglalkozott többek között Robert Phillipson, és kanadai térhódításáról beszélt Angéline Martel.

A konferencia szekció-előadásai elsősorban egy-egy sajátos nyelvi emberi jogi problémával foglalkoztak. Ferdinand de Varennes, neves ausztrál kutató a kisebbségekkel kapcsolatos nemzetközi jogalkotásból elsősorban azokat az elemeket ismertette, amelyek kapcsolatba hozhatók a kisebbségi nyelvhasználattal, és amelyeknek köszönhetően a hivatalos szférában is lehetőség van a kisebbségi nyelv jelenlétére.

Mart Rannut, észt nyelvész előadásában elmondta, hogy a nyelvi emberi jogok megközelítésének három szempontját tartja fontosnak. Az első az emberi jogok alapelvei felől közelíti meg a kérdést, és az önkifejezéshez való jogra, a diszkrimináció kiküszöbölésére és a kisebbségek védelmére épül. A második a különféle nyelvhasználó csoportokra helyezi a hangsúlyt, vagyis arra, hogy milyen a viszony a többség és a kisebbség, azon belül az őshonos, emigráns és menekült csoportok között. A harmadik szempont a funkcionális nyelvhasználati színterekkel kapcsolatban, úgymint törvényhozás, hivatalos szféra, oktatás, média stb. Rannut szerint ez az általános keret a következő jogokat foglalhatja magába: kollektív jogok; a többség kötelezettségei (például a kisebbségi nyelv elsajátítására); a kisebbségi nyelv használatának állami garانتálása; jog arra, hogy a kisebbségek a hírközlő eszközökön keresztül anyanyelvükön megnyilatkozzanak jog arra, hogy az állami és a helyi önkormányzatok irányítása alatt álló munkahelyeken a kisebbségek nyelvét beszélhessék. A szlovák nyelvtörvény ellen több előadó is felemelte szavát. Bauer Edit, a szlovák parlament tagja a szlovák alkotmány és a szlovák nyelvtörvény passzusait hasonlította össze, a Belgiumból érkezett Bart Driessen pedig a nemzetközi kereskedelmi törvény és a szlovák nyelvtörvény viszonyáról beszélt.

Az orosz nyelv és a volt Szovjetunióból kiszakadt országok nyelveinek versengése a konferencia több előadásának szolgált témául. Erről beszélt általánosságban Anna Cserkaszova és a kárpátaljai helyzetet ismertette Kovács Miklós, valamint Cserniczkó István. Ina Druviete a lett nyelv hivatalos használatával kapcsolatos problémákról szólt, felemelve szavát a lett nyelv védelmében, melynek napjainkban, Druviete szerint, alacsony piaci értéke van. Honfitársnője, Vineta Porina demográfiai adatokkal bizonyította a lett nyelv fenyegetettségét. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a lettek kisebbségben vannak országuk

nagyobb városainak többségében, beleértve az ország fővárosát is, és az ország összlakosságának csupán 57 százalékát teszik ki.

Figyelmet érdemelt továbbá Amir Hassanpour, Kanadából érkezett kutató előadása, aki a törökországi kurdok hátrányos helyzetét írta le, melyet a lingvicizmus „tökéletes” példájának nevezett.

A magyarországi kutatók közül Szépe György két nyelvi emberi jogi dokumentumot hasonlított össze különböző szempontok alapján. Az egyik a Hágai ajánlások a nemzeti kisebbségek oktatásával kapcsolatban, a másik pedig a Barcelonában, a nemzetközi PEN-konferencián elfogadott Nyelvi jogok nyilatkozata. Kontra Miklós a Magyarországon és a szomszédos országokban végzett felmérések alapján az emberek nyelvi jogi tudatát vizsgálta. Kontra véleménye szerint a törvényalkotás számára is fontos lenne annak ismerete, hogy milyen az emberek jogtudata ezen a téren. Sándor Klára a moldvai csángók nyelvjogi helyzetét ismertette. Barát Erzsébet a gyűlöletkeltő beszédek jogi korlátozásának esélyeit taglalta. Várady Tibor előadásában azzal a problémával foglalkozott, hogy a nyelvi jogokat csoportérzékeny vagy csoportsemleges jogoknak kell-e/lehet-e tekinteni. Kóczé Angéla és Szalai Andrea a magyarországi cigányok, Muzsnai István a magyarországi siketek nyelvi emberi jogi problémáiról tartott előadást.

A konferencián két olyan munkaértekezletre is sor került, amelyeken a nemzetközi szakemberek és a kelet-európai kisebbségek aktivistái konkrét, csoportspecifikus nyelvi jogi problémákat vitattak meg.

A találkozó idején a résztvevők egyes hazai és nemzetközi, a tárgyalt problematikával összefüggésbe hozható kiadványokhoz is hozzáférhettek. A szervezők egyrészt fénymásolási lehetőséget biztosítottak egy előre elkészített lista maximum öt tételéről, másrészt a konferencia alatti könyvvásáron a témával kapcsolatos magyar és angol nyelvű kiadványokat is meg lehetett vásárolni. A zárszóban Kontra Miklós, a konferencia ötletgazdája és fő szervezője elmondta, hogy tervbe vették egy kötet megjelentetését, amely válogatást adna a konferencia anyagából.

Az elhangzott előadások arról győzték meg a hallgatóságot, hogy a nyelvi emberi jogokat célszerű lenne nemzetközileg kodifikálni, hogy ezáltal a kisebb-nagyobb közösségek megismerhessék és követelhessék azokat. A nyelvi emberi jogok megvalósítása érdekében talán a legfontosabb feladat a politikai szféra és a közvélemény figyelmét felhívni arra, hogy a diszkrimináció - legyen az faji, etnikai vagy pedig nyelvi jellegű nem a békét, hanem az ellentétek erősödését szolgálja.

* Tove Skutnabb-Kangas: *Nyelv; oktatás és a kisebbségek* című könyvének magyar fordítása 1997-ben látott napvilágot a Teleki László Alapítvány kiadásában, a Kisebbségi Adattár VIII. köteteként.

Borbély Anna